

Week 25 - Staalhof, Groenburgwal

Vroeg in de 15de eeuw ontwikkelde de textielbranche zich tot een heuse industrie. De nabewerkingen van het weefsel die voor veel overlast, vervuiling en stank zorgde, concentreerden zich buiten de stad. Eerst ten oosten van de stad, in de 16de eeuw juist ten westen van de stad, waar vandaag de Jordaan is. Begin 17de eeuw, toen dat deel binnen de stad getrokken werd, verdween de industrie nog meer naar het westen rond de Bleekersloten. Alleen de lakenververs mochten blijven aan hun Groenburgwal, Verwersstraat, Verwersgracht (Zwanenburgwal) en Raamgracht. De administratieve afwikkeling en de keurmeesters bleven eveneens hier achter.

Het stadsbestuur zag al vroeg in dat de kwaliteitsbeheersing van de

*Verwarring is er omtrent de benamingen van de samenstellende delen van de Staalhof. De basis vormt de **Lakenhal** aan de Groenburgwal, het gebouwtje met de trapgevel op de tekening linksonder. Die werd gebouwd in 1626. In 1641 kwam daar in de Staalstraat de **Saaihal** bij met een renaissancegevel van Pieter de Keyser en in 1650 de **Zijdehal** aan de Groenburgwal met een classicistische gevel van een onbekende bouwer, maar Daniël Stalpaert is de meest genoemde naam. Daar tussenin lag een groot binnenhof, de **Tarhof**. Die ruimte bleef vrij om de lakens goed te kunnen tarreren. Als u daarin het begrip 'tarra' meent te ontdekken zit u aardig in de buurt. In bijzijn van een notaris werd van een laken 'gemeten' welke delen fouten in weefsel, kleur of oppervlak vertoonden. Daarvoor werd van de waarde van het totale laken een percentage in mindering gebracht: het tar.*

Er waren diverse ingangen naar de achterliggende gebouwen en naar de Tarhof. In de Staalstraat was links van de Saaihal een toegangspoort met fraai door Pieter de Keyser beeldhouwde Agnus Dei, het liggende Lam Gods met vaandel. In de Zijdehal waren drie ingangen naast elkaar. De linker eenvoudig en van een dienstwoning, de middelste (met fronton) naar de Tarhof en vandaar naar de vergaderzaal van de waardijns achter de Lakenhal. De rechterdeur met beeldhouwwerk voerde naar de eigenlijke Zijdehal met kantoor van de keurmeester van het Zijdeweversgilde. Het smalle huis tussen Zijdehal en Lakenhal was weer een dienstwoning, die in 1650 tegelijk met de Zijdehal gebouwd was. De Lakenhal had zijn eigen ingang. Alle poorten zijn gesloopt en het beeldhouwwerk werd niet bewaard.

tweede industrie van de stad niet alleen aan het gilde overgelaten kon worden. Er werd een stedelijk ambtenaar aangesteld om toezicht te houden op de kwaliteit en betrouwbaarheid van het product. Deze waardijn kreeg in de loop der jaren versterking, tot in de 17de eeuw

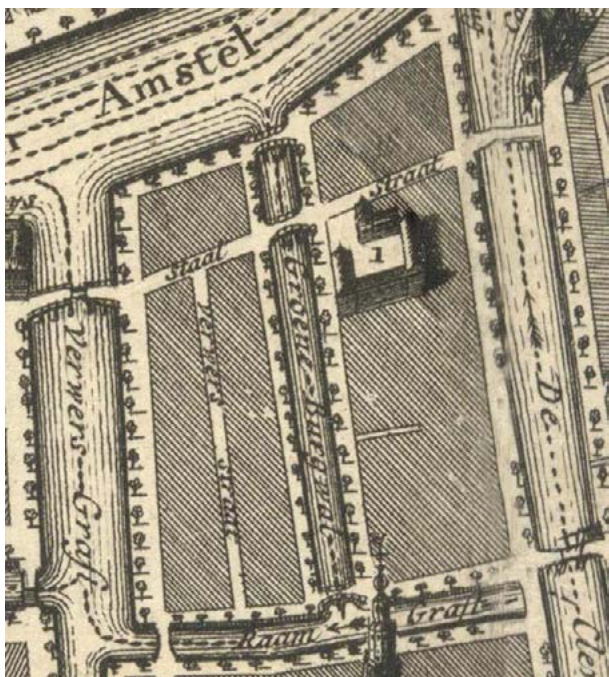
Textielindustrie in Amsterdam

Begin 15de eeuw ontwikkelde zich uit de kleinschalige thuisweverij de fabrieksmatige textielbranche. De vele bewerkingen werden voortaan door specialisten uitgevoerd, wat de kwaliteit én de kwantiteit bevorderde. Probleem was dat de beste (Engelse) wol exclusief in Antwerpen werd aangevoerd en duur was. Een andere mogelijkheid was wol uit eigen land of merinowol van het Iberisch schiereiland, die beiden inferieur van kwaliteit geacht werden. Een aantal factoren hielp de Hollandse textielsteden hun product te verbeteren en ook beter te verkopen. De Hanze probeerde met enig succes de hegemonie van Antwerpen te breken, de Engels-Bourgondische oorlog dwong de Engelsen andere verkoopkanalen te zoeken, de merinowol verbeterde jaar na jaar van kwaliteit en door strenge kwaliteitscontrole verbeterde de kwaliteit van de Hollandse textielproducten.

Tellen we hierbij nog het voordeel op van de aanwezigheid van een uitstekend transportapparaat en het wordt duidelijk dat de positie van de Hollandse textielsteden ten opzichte van Antwerpen verbeterde. De genadeklap kwam door de Opstand van 1568 en de verovering van Antwerpen door de Spanjaarden in 1584. De toevoer van Spaanse wol viel weliswaar weg maar de Engelse kwam ervoor in de plaats. De belangrijkste textielhandelaren uit Antwerpen zochten hun heil in de Republiek en Leiden, Haarlem en Amsterdam werden de nieuwe textielsteden. Haarlem zette hoog in op [linnen](#) (vlas) terwijl Leiden en Amsterdam zich op [laken](#) (wol) concentreerden. Onder de wollen weefsels nam in Amsterdam het [keper](#) een deel van de productie in beslag. Zodra de productie van laken groter was dan de lokale behoefte werd er geëxporteerd, eerst naar het Oostzeegebied en Duitsland (Hanze), na de val van Antwerpen wereldwijd. In Amsterdam bleef de productie in 1400 steken op zo'n 2000 lakens ($\pm 75\text{m}^2$) per jaar, in 1500 was dat 7500, in 1550 9000 om na 1584 boven de 25000 lakens te komen. Die werden allang niet meer allemaal in Amsterdam gefabriceerd, maar deels als ruw geweven lakens geïmporteerd en hier afgewerkt.

een college van vijf waardijns toezicht hield. Ze zetelden toen allang niet meer in een kamertje boven de Wisselbank in het oude stadhuis. In 1626 moest de stadsstenhouwerij van de Staalkade naar de Herengracht verhuizen om Zwanenburg door het plempen van een strook

Amstel uit te kunnen breiden. De gewonnen grond werd bebouwd en de voormalige kade werd Staalstraat.

Lakenhal

De lakenhal was in de kapel van het Maria-klooster aan het Rokin gevestigd, maar in 1626 werd aan de Groenburgwal een nieuwe lakenhal gebouwd.

Achter deze lakenhal kwam vergaderruimte

voor de waardijns van het lakengilde. Dit is de basis voor de Staalhof, die van deze lakenhal steeds verder in de richting van de Staalstraat uitbreidde. Om een idee te geven waar die lakenhal gesitueerd was, daar is vandaag de Engelse Episcopale kerk (zie rechts).

Saaihal

In 1641 werd een apart college ingevoerd voor het toezicht op de productie van keper, een wollen weefsel dat vaak voor bekleding en gordijnen gebruikt werd. Het weefsel vertoont door de binding een diagonaal patroon. De gebruikte wol was meestal van de mindere kwaliteit. De Saaihal werd door Pieter de Keyser gebouwd in Hollandse Renaissance.

Boven: Op deze kaart van Hendrick de Leth uit 1773 staat de complete Staalhof.

Rechts: De nieuwe gevel van 1829 van de Engelse Episcopale kerk.

Blz.146: Interieur van de Engelse Episcopale kerk.

Zijdehal

Medio 17de eeuw zette Amsterdam hoog in om een grote speler in de zijdefabricage en -handel te worden. Zij zag de kans daartoe doordat veel hugenoten, die naar de Republiek uitweken om hun geloof, in die branche werkzaam waren. Door ze ruime mogelijkheden te bieden, gratis werkplaatsen en woningen bijvoorbeeld, ontstond inderdaad al snel een serieuze industrie. In 1650 bouwde de stad de Zijdehal aan de Groenburgwal. Het lijkt een enorm gebouw voor alleen het Zijdeweversgilde, maar het was ook gedeeltelijk in gebruik bij de rest van de gebruikers van de Staalhof.

Engelse Episcopale kerk

In 1771 was de Lakenhal niet meer volledig in gebruik. Door een lobby van de Engelse ambassadeur in de Republiek werd een deel van de Lakenhal als kerkruimte ter beschikking gesteld aan de

Totdat Rembrandts schilderij **De Staalmeesters** in een museum kwam te hangen was het nauwelijks bekend. Het hing in de vergaderzaal van het Lakengilde in de Staalhof. In 1771 werd het schilderij naar het stadhuis op de Dam overgebracht.

Engelse Episcopal (=*Anglicaanse*) gemeente, omdat die geen be- hoorlijk onderkomen had. De kerkenraad mocht ook de vergader- zaal van de staalmeesters gebruiken, tenzij de heren die zelf nodig hadden. Het was een korte vreugde; door de Franse overheersing werd in 1806 de hele Staalhof inclusief de kerk gevorderd en moest de kerkgemeente weer uitwijken. In 1821 kreeg de kerk de ruimte aan de Groenburgwal weer ter beschikking. In 1827-1829 kreeg de gemeente toestemming de vergaderzaal van de staalmeesters bij de kerk in te lijven. De twee ruimten werden, dankzij een subsidie van de Engelse overheid, samengevoegd en door het wegbreken van de zoldering ontstond ook een hogere kerkruimte. De verbouwing staat op naam van gemeentearchitect J.Jansen. Tegelijk werd een orgel ge- plaatst van Leonard van de Brink. Het betreft een één-klaviersorgel; in 1952 heeft Flentrop een restauratie uitgevoerd die onlangs weer

Productiewijze laken

- * *De ruwe wol werd ingekocht en aangevoerd. Aanvankelijk bin- nenlands maar later vooral uit Engeland en Schotland.*
- * *De wol werd, na een uitgebreid was- en kamproces, geverfd en tot draden gesponnen. De volgende verfstoffen werden hiertoe gebruikt: wouw voor gele verfstof, wede voor blauwe verfstof, lakmoes, aluin, en sandelhout. Uit Indië kwam later Indigo als blauwe verfstof erbij.*
- * *De lakenwever spande zijn draden op het weefgetouw en weefde het laken tot een voorgeschreven afmeting van 50 bij 5 el.*
- * *De volder of voller bewerkte het weefsel om de vezels dichter in- een te werken, te vervilten.*
- * *Na het vollen door voetvolders of in de volmolen werd het laken op ‘ramen’ gespannen om weer opgerekt te worden. Dit waren recht- op in de grond staande palen met dwarslatten daarop. Aan deze latten en palen zaten haken zodat het laken tot de juiste lengte en breedte kon worden opgerekt tot 43 bij 3½ el.*
- * *Vervolgens werd het laken “geschoren” (droogscheren): met grote scharen werden uitstekende pluusjes verwijderd, zodat het vervilte weefsel een effen oppervlak kreeg.*
- * *Appreteren was het op glans brengen van het laken.*
- * *Tussen al deze stappen werden keuringen uitgevoerd waarna de lakens een loodzegel kregen.*

Van al deze processen werd na 1601 op Zwanenburg alleen nog gesponnen wol en geweven laken geverfd en de keuringen ver- richt. Het verven was in de regel ‘blauwverven’, dat bij het lucht- drogen eerst groen opleverde en via donkergroen pas blauw. De uitgewerkte verfbaden kwamen, tegen de verboden in, meestal in de gracht terecht en kleurden die ook groen. Daaraan dankt de Verwersgracht zijn huidige naam.

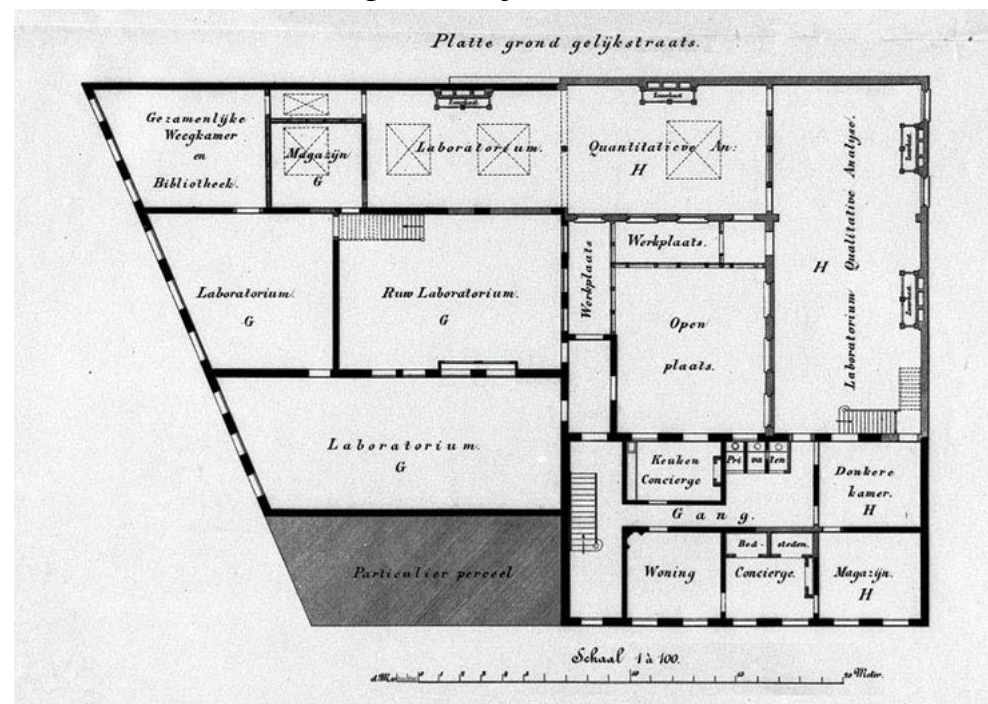
terug-gerestaureerd werd of nog gaat worden. Tussen 1829 en 1831 zijn vier gebrandschilderde ramen aangebracht, allemaal schenkingen, zowel uit Nederland als uit Engeland. Twee jaar later werd de voorgevel vervangen door een neo-gotische gevel, geïnspireerd op de Christ Church kathedraal in Dublin. Die dekte de voormalige Lakenhal én de dienstwoning, die de kerk eveneens ter beschikking had gekregen. Het gaat echt om een schijngevel; de rest van het gebouw is in basis nog steeds van 1626. Gebouw en grond zijn nog steeds eigendom van de Gemeente Amsterdam.

*Boven: De verminkte gevel van de Zijdehal omgebouwd tot chemisch laboratorium
Rechts: Plattegrond van de voormalige universiteits-laboratorium. De grote Tarhof is gereduceerd tot een binnenplaatje van 6 bij 7 meter*

De kerk is Rijksmonument #1269, maar het Rijk wilde de wijzigingen aan het orgel die Flentrop aanbracht daar niet in betrekken.

Chemisch Laboratorium

Nadat eerst in 1798 alle gilden door de Bataafse Republiek opgeheven waren, werden tijdens het Koninkrijk de gilden ook niet meer ingesteld. Toezicht op fabricageprocessen werd anders geregeld en uiteindelijk een taak voor de landelijke overheid. Een deel van het complex Staalhof werd in 1817 ter beschikking gesteld aan het Atheneum Illustre, de voorloper van de instelling die in 1877 Gemeente Universiteit van Amsterdam werd. Het Atheneum vestigde hier het Chemisch Laboratorium dat bijna honderd jaar later weer naar de Roetersstraat verhuisde. De andere delen van het complex kregen allerlei andere bestemmingen die bijna sneller weer verdwenen dan ze

ingericht waren. In de Zijdehal bijvoorbeeld kwam het Glaskopersgild en het accijnskantoor voor broodgranen. De ene na de andere instantie verdween weer en de universiteit nam meter voor meter in beslag. De complete Tarhof werd in fasen (1817-1877) volgebouwd (zie plattegrond pag. 147). De fraaie ingangspoort (Agnus Dei) in de Staalstraat werd gesloopt en vervangen door een onmogelijk bouwsel dat de uitstraling van een fabriekshal had. Om evenwicht te scheppen werd aan de andere kant van de Saaihal een woonhuis gesloopt en zo'n zelfde gedrocht neergezet. Erger nog werd het aan de Groenbrugwal. Van de Zijdehal werd het dak gesloopt en de muur van de verdieping verlaagd tot net boven de ramen. Dat was meteen het einde van het classicistische fronton. Er werd een strakke lijst boven de gevel geplaatst en alle bakstenen muren werden gepleisterd opdat het geheel een moderne uitstraling zou krijgen. Verbazend is het om te constateren dat dit verminkte gebouw toch tot Rijksmonument is verklaard (#1270).

In 1919 zwichtte de Gemeente Amsterdam voor de inspanningen van Bond Heemschut en gaf restauratiearchitect A.A.Kok opdracht de Saaihal op te knappen. De pleisterlaag (ook daar!) werd verwijderd en de gevel gerestaureerd. Het linker tuitgeveltje naast de Saaihal werd uitgebreid tot een rechte lijstgevel. Zo kunt u het vandaag aantreffen.

Deze aflevering kwam tot stand door materiaal van Ria Scharn, Anneke Huijser en Dolf van Wijngaarden. Er is bovendien gebruik gemaakt van artikelen in Ons Amsterdam van H.J.M. Roetemeijer (jg.21-1969), M. Ree (jg.19-1967) en het hoofdstuk Poort van Holland door Leo Noordgraaf in Geschiedenis van Amsterdam dl.I.

Rechts: De gevel van de Saaihal na de restauratie door A.A.Kok

